

padnici postaju obrađivači (*villani, rustici*) kmetskih selišta, podvrgnuti kmetskim obvezama i sudskoj vlasti feudalca. No dio seoskih općina u Hrvatskoj uspio je i u tome razdoblju, sve do XIV. stoljeća, sačuvati vlastiti, slobodni zemljišni posjed ili *plemenštinu*. U razdoblju konačnoga staleškog oblikovanja u hrvatskim društvima, u prvoj polovici i sredini XIV. stoljeća, ta činjenica postaje osnovicom i preduvjetom nobilitiranja njihovih pripadnika. Nekadašnji slobodni seljaci (*villani*) postaju, uz potporu kraljevske vlasti, plemići (*nobiles*) hrvatskoga kraljevstva. Tako se sloj nižega plemstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj pridružuje redovima hrvatske vlastele. Tek se stvaranjem nižega plemstva konačno oblikuje širi pojam plemstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, južno od Gvozda.

Pri tome je važno istaknuti da ni vlasteoski rodovi na feudalnim kneštvima, navlastito južno od Velebita (Bribirci, Nelipčiči), ni niže plemstvo ne nastaju neposrednim poticajem kraljevske vlasti i podjeljivanjem kraljevskih privilegija, koliko god je kraljevska vlast nezaobilazan činitelj njihova staleškog razvoja. Oni su prije svega plod procesâ koji sazrijevaju unutar društava, a kraljevska vlast Arpadovića i Anžuvinaca može samo pratiti njihov razvoj, bilo da podupire bilo da ograničava njihov uspon.

I plemstvo (*maiores, nobiles*) u dalmatinskim gradovima iskazuje jednako tako autohton razvoj, izvan izravna djelovanja političke vlasti, kao i razvoj nižega plemstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, ali te dvije plemićke skupine hrvatskoga srednjovjekovlja ipak temeljito razlikuje društvena osnovica na kojoj su nastali. Dok je hrvatskomu nižem plemstvu ishodište seoska općina i slobodni zemljišni posjed ili *plemenština*, plemstvo u dalmatinskim gradovima sastavni je dio urbanoga kontinuiteta između kasne antike i ranoga srednjovjekovlja te složenih procesa komunalnog sazrijevanja.

Posve je suprotan bio razvoj plemstva u srednjovjekovnoj Slavoniji. Čitava plemićka društvena ljestvica, od nižega plemstva (*servientes regis, nobiles*) do velikaških rodova, pokazuje jak, izravan utjecaj kraljevske vlasti Arpadovića i Anžuvinaca.

2) Mogućnosti kolegija

Uvodne su napomene pokazale da pravni položaj srednjovjekovnoga seljaštva i način stvaranja plemstva ovise prije svega o društvenim značajkama područja na kojemu te društvene skupine nastaju. U ocrtavanju društvenoga i pravnoga položaja seljaštva važno je razlikovati istočnojadranski komunalni prostor od kontinentalnoga područja srednjovjekovne Hrvatske i Slavonije. U razvoju plemstva također gradska područja jadranskih komuna od Hrvatske i Slavonije, ali i razlike između tih dviju kraljevina, prije svega prema opsegu djelovanja kraljevske vlasti na staleško oblikovanje plemstva.

Ograničeni opseg kolegija, dakako, ni na koji način ne može obuhvatiti cjelokupan razvoj seoskih i gradskih društva na hrvatskome prostoru od Drave

do Jadrana i iznimno tipološko obilje njihovih društvenih skupina. Kolegij se nužno mora ograničiti na razmatranje o temeljnim modelima koji najjasnije pokazuju značajke plemstva i seljaštva u hrvatskome srednjovjekovlju. Zbog toga će kolegij prije svega biti usredotočen na jadranski dio hrvatskih zemalja, tj. na srednjovjekovnu Hrvatsku, Dalmaciju i, dijelom, Istru, što znači na dva, po morfološkim, pravnim i političkim značajkama bitno različita društvena područja hrvatske srednjovjekovne povijesti – istočnojadranski pojas komunâ i kontinentalni prostor od Gvozda do jadranske obale.

U samome središtu izlaganja o seoskim društvima bit će seoska općina i njezin razvoj od ranoga do kasnoga srednjeg vijeka. U razlaganju o plemićkim skupinama najveća će pažnja biti usmjerena prema nižemu plemstvu u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, navlastito na prostoru između rijeka Zrmanje i Cetine, premda se, komparacije radi, ne će posve zanemariti ni značajke patricijata u dalmatinskim gradovima.

Da bi izlaganje o toj, u svakome pogledu veoma složenoj, problematici bilo što jasnije i preglednije, tekst ovoga nacрта o temeljnim pojmovima u razvoju seljaštva i plemstva nije opterećen citiranjem vrela i literature. Zato se i upute na vrela i kritičke napomene o historiografskim gledištima nalaze u bilješkama, dodanima na kraju teksta. One čine cjelinu s popisom najvažnijih vrela i literature.